

13. Skolan under ett katastrofläge. Specialpedagogiskt arbete under Covid19-pandemin

Tomas Henriksson, Miriam Zermouni Hellman²¹
& Wieland Wermke

Inledning

Pandemin, orsakad av coronaviruset som ger upphov till sjukdomen covid-19 (World Health Organization, WHO, 2021), har påverkat världen i flera större vågor där smittspridningen tagit fart och vid upprepade tillfällen bidragit till att samhällen fått nya riktlinjer att förhålla sig till. I den svenska skolan ledde pandemin bland annat till distans- och fjärrundervisning, flera skolstängningar samt organisatoriska förändringar som påverkade såväl skolpersonal som elever. Folkhälsomyndigheten (FHM, 2020) bedömer vid slutet av 2020 att grundskolan är så pass viktig, att dess verksamhet ska hålla öppen trots den stora smittspridningen i samhället. Pandemin påverkade hela skolans organisation, vilket motiverar att blicken riktas mot ett rektorsperspektiv, då rektor ansvarar för att leda skolans verksamhet. I samband med detta, har specialpedagogens roll en central funktion, eftersom flera faktorer samverkar och påverkar hur rollen iscensätts i praktiken (Magnússon & Göransson, 2019). I och med att specialpedagogens ansvar är elever i behov av särskilt stöd på individ-, grupp- samt organisationsnivå, blir det intressant att ta undersöka hur rollen

²¹ Henriksson, T. & Zermouni Hellberg, M. (2021). *Hanteringen av pandemin i skolan ur ett rektors- och specialpedagogperspektiv*. [Examensarbete i akademisk yrkesutbildning på avancerad nivå, Stockholms universitet]. <https://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:1631662/FULLTEXT01.pdf>

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Henriksson, T., Zermouni Hellberg, M. & Wermke, W. (2024). Skolan under ett katastrofläge. Specialpedagogiskt arbete under Covid19-pandemin. I W. Wermke, G. Höstfält & G. Magnússon (red.), *Specialpedagogik som politik och praktik: Specialpedagogiska professioner i den svenska skolan sedan 1980*, s. 241–258. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bcq.m>.
Licens: CC BY 4.0

påverkades, och eventuellt förändrades, under pandemin. Syftet med detta kapitel är att utgå från rektors- och specialpedagogperspektiv för att få kunskap om hur skolan har hanterat de utmaningar som uppkom under pandemin. Ett ledarskapsperspektiv på specialpedagogens uppgifter under pandemin, kan ge en mer detaljerad bild inifrån skolan under tidsperioden, då skolorna bokstavligen var stängda för dem som inte arbetade eller studerade där.

De första notiserna om pandemin började dyka upp den 31 december 2019 då WHO (2021) rapporterar om "viral pneumonia" i Wuhan, Kina. Detta blir startpunkten för en pandemi som sprider sig över hela världen och som exakt en månad därefter konstateras i Sverige.

Vid extraordinära händelser kan regeringen, med stöd i Skollagen (SFS 2010:800, kap.29 §29), meddela föreskrifter, vilket resulterade i att det under våren 2020 tillkom en förordning som gjorde det möjligt att stänga skolor och anpassa verksamheten till följd av pandemin.

Enligt Skolverket (2020:1056, del 3) har grundskolan under 2020 till stor del hållit verksamheten öppen. FHM (2021) motiverar detta med att det är viktigt att skapa balans för barn och ungas behov av och rätt till utbildning, i relation till de smittskyddsåtgärder som krävs för att minska och förhindra virusspridning. Vidare beskriver Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM, 2020) mer ingående hur undervisning på distans rent praktiskt kan ske för alla elever, oavsett om det finns stödbehov eller inte. Skolan ska erbjuda så mycket som möjligt liknande stöd och anpassningar som i ordinarie undervisning, vilket i praktiken innebär att skolan ska öva nya metoder och verktyg med sina elever innan en eventuell nedstängning av skolan. Skolverket (2021) betonar att rätten till stöd och anpassning inte har förändrats under pandemin, något som också blir intressant att undersöka närmare för att se hur och om det varit möjligt för skolor att upprätthålla. Inför vårterminen 2021 meddelade regeringen beslut om att utöka möjligheterna för grundskolans årskurser 7–9 att övergå till fjärr- eller distansundervisning. Syftet med detta var att minska smittspridningen genom att undvika den trängsel som lätt uppstår i skolans lokaler (Skolverket 2020:1056, del 3).

Skolans styrning under katastrofläge

Den svenska regeringen har det yttersta ansvaret för att styra Sverige och därmed att ansvara för skolan. Det senare görs i fallande nivå från skollag, skolförordning, läroplan till huvudmannen i en kommun eller

fristående skola. Huvudmannen ansvarar för att skapa förutsättningar för att styrdokument ska kunna uppnås likvärdigt, vilket blir rektors ansvar på den enskilda skolan. FHM (2021) framhåller i sina rekommendationer allas ansvar för att förhindra smittspridning, det är ett individuellt ansvarstagande som ytterst handlar om att visa hänsyn till medmänniskor. Rekommendationerna uppmanar bland annat vaccination av vuxna mot covid-19 samt att vid symptom strikt begränsa kontakt med andra människor. Rådet att vaccinera barn från 12 år och uppåt, verkställdes av FHM den 1 oktober 2021 och i vissa regioner ansvarade skolan för genomförandet. Regeringens förvaltningsmyndighet för skolväsendet är Skolverket. Uppdraget innebär bland annat att säkerställa likvärdig utbildning för alla barn och elever, bevaka utbildningsområdet för att kunna göra bedömningar om insatser i skolväsendet. Dessutom är myndigheten ålagd att utarbeta och genomföra insatser som tillgodoser elevers behov (SFS 2015:1047). Under pandemin följde Skolverket regeringens riktlinjer, som i sin tur utgick ifrån FHM:s råd. Skolverket har fungerat som informationskanal till berörda i respektive skola, där förordningarna har fått förtydligande beskrivningar av hur genomförandet kan se ut:

Specialpedagogiska skolmyndigheten har som uppgift att ansvara för att barn och elever med funktionsnedsättning blir erbjudna och får tillgång till en likvärdig utbildning i skolan (SFS 2011:130) och vidare finns även Skolinspektionen med uppdrag att granska och inspektera huvudmän och verksamheter. Deras fokus är att alla barn och elever ges tillgång till en högkvalitativ, trygg och likvärdig utbildning i skolan (SFS 2011:556).

Skolverket fick i uppdrag att undersöka vilka konsekvenser skolväsendets utbildningar fått i och med pandemin (Skolverket 2020:1056, del 1). Detta uppdrag genomfördes av Skolverket, Skolinspektionen samt Specialpedagogiska skolmyndigheten och resulterade i ett antal delredovisningar. Under pandemin har Skolverket genomfört fyra delstudier för att följa upp hur skolan påverkats, där en av dem lyfter fram tre identifierande områden som belyser pandemins konsekvenser i skolan: tillgång till, och efterfrågan på, utbildning; kvalitet i utbildningen samt skolans uppdrag att kompensera för skillnader i elevernas förutsättningar (det kompensatoriska uppdraget) (Skolverket 2020:1056, del 2). En annan av delstudierna beskriver hur förutsättningar för hanteringen av pandemin skilt sig beroende på lokala kontexter (Skolverket 2020:1056, del 1).

Om metod, urval och analys

Som underlag för den analys som genomförs i kapitlet, har fyra rektorer och fyra specialpedagoger intervjuats, samtliga verksamma i en till befolkningsantalet stor svensk kommun. Urvalet har skett genom att vårt professionella nätverk har använts, ett s.k. bekvämlighetsurval. En av rektorerna arbetar på en friskola, övriga på olika kommunala grundskolor. Det vi undersökt är resonemang om hur pandemin har hanterats i skolorna för att bredda förståelsen för de processer en katastrof som pandemin har åsamkat skolan. Sammanställningen fokuserar likheter och olikhet i det insamlade materialet, samt enskilda utsagor och erfarenheter för att presentera en samlad bild av samtliga intervjuresultat.

Tabell 13.1. Studiens informanter.

Informant	År som verksam	Skola	Vilka som ingår i elevhälsan
Rektor 1	8 år som biträdande rektor 3 månader som rektor	F-9	Rektor, biträdande rektor, skolsköterskor, kuratorer, studie- och yrkesvägledare och en specialpedagog.
Rektor 2	6 år	F-9	Rektor, biträdande rektorer, studie- och yrkesvägledare, skolpsykolog, kurator, specialpedagoger och speciallärare.
Rektor 3	4,5 år biträdande rektor 10 månader som rektor	F-9	5 lärare, rektor, två biträdande rektorer, skolsköterska, kurator, skolpsykolog, studie- och yrkesvägledare.
Rektor 4	13 år som biträdande rektor 3 år som rektor	F-9 Friskola	Rektor (specialpedagog), kurator, skolsköterska, speciallärare.

(Continued)

Tabell 13.1. Continued.

Informant	År som verksam	Skola	Vilka som ingår i elevhälsan
Specialpedagog 1	9 år	7-9	Biträdande rektor, specialpedagog, speciallärare inom matematik, två lärare (matematik och svenska/engelska), skolkurator, socialpedagog, studie- och yrkesvägledare, psykolog och skolsköterska.
Specialpedagog 2	10 år	F-9	Specialpedagog, kurator, skolsköterska, yrkes- och studievägledare och biträdande rektor. I det stora elevhälsoteamet för hela skolan ingår skolsköterskor, kuratorer, studie- och yrkesvägledare, rektor och specialpedagog.
Specialpedagog 3	9 år	F-9	5 specialpedagoger, kurator, skolpsykolog, 1,5 skolsköterska. Vid stor-EHT är även biträdande rektorerna och rektor närvarande.
Specialpedagog 4	3,5 år	F-9	Rektor, biträdande rektor, psykolog, kurator, specialpedagog och skolläkare (vid behov).

Kapitlet bygger på en tematisk analys. Det innebär att vi kan möta vårt material utifrån ett flexibelt perspektiv. Lika mycket som tematisk analys bidrar med en friare blick, lika viktigt är det att arbeta planerat, systematiskt och strategiskt med vårt insamlade material för att skriva fram ett giltigt resultat (Braun & Clarke, 2006). Då vi har två frågeställningar och dessa är riktade till respektive yrkesprofession, har vi analyserat resultatet utifrån informanternas profession; rektor samt specialpedagog. När analysen av respektive profession var genomförd, fortsatte analysen av hur professioner och teman hänger samman, samspelar och påverkas av styrningen av skolan.

Rektorerna om specialpedagogik i en skola under katastrofläge

Rektorerna i vår studie menade att det som pandemin har medfört kan ses som en specialpedagogisk situation i sig. Situationen påverkade samtliga i organisationen, det blev en dominoeffekt som förändrade arbetsuppgifterna och det fanns ingen möjlighet att fly. Rektorerna nämnde som exempel: frånvarande personal, en stegrad arbetsbelastning, oklara riktlinjer för att förhindra smittspridning, nya och fler arbetsuppgifter samt ett ökat behov av stöd och anpassningar för elever tillsammans med påverkan från vårdnadshavare:

Man försöker lösa det på alla möjliga sätt. Personalen är fantastisk i att de går in och täcker upp för varandra för att verksamheten ska kunna rulla så bra som möjligt. Men det innebär ju också att personalen i slutänden blir ganska hårt sliten. Det var ju också så att pandemin bara fortsatt och fortsatte (Rektor 3).

Rektorerna sade att specialprofessionerna hade haft det tufft då de jobbade på två ställen, digitalt och på plats, och hade fått bistå lärarna i en större utsträckning. Specialprofessionerna på en skola hade exempelvis fått ta hand om alla anpassningar i distansundervisningen och även hantera en del samtal med vårdnadshavare. I en annan skola hade specialprofessionerna använts väldigt konkret för att ta hand om de elever som fysiskt kom till skolan. Rektorerna menade att specialprofessionerna i stor omfattning fått ta emot elever som inte klarat ordinarie undervisning och att det arbetet borde förändras, för att möjliggöra ett mer förebyggande och främjande förhållningssätt, så att inte organisationen belastades så hårt:

Det blir ett merjobb, för mig. Alltså det är ett heltidsjobb bara med covid (Rektor 2).

Det hade även uppstått en trötthet hos rektorerna på grund av allt merarbete som pandemin skapat i relation till deras arbetsuppgifter. Vårdnadshavare hade i större omfattning tagit kontakt med skolan och kommit med förslag om hur verksamheten skulle organiseras, bland annat att skolans personal skulle mäta elevers kroppstemperatur innan de tilläts gå in i skolan. Den typen av kommunikation gjorde anspråk på arbetstid och rektorerna berättade att de under pandemin fått driva ärenden där vårdnadshavare hållit elever hemma, processer som hade tagit kraft och tid från andra arbetsuppgifter. De uttryckte att dialogen med vårdnadshavare många gånger inneburit stora utmaningar,

exempelvis när vårdnadshavare hade uttryckt stor oro för sina barn och inte ville skicka dem till skolan då de fruktade för deras liv. Rektorerna hade även fått höra att det skulle vara deras ansvar om elever dog i covid-19. Rektorernas arbete påverkades dessutom av att samarbetet med både Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och Socialtjänsten hade varit oerhört svårt och kravfyllt:

Och det är ganska svåra dialoger för att många vårdnadshavare vill på något sätt avkräva ett totalt ansvar (Rektor 3).

Under pandemin var det många elever som inte klarade av distansundervisning. Det visade sig bli ytterligare en arbetsuppgift att identifiera vilka som inte klarat av övergången till distansundervisning. Rektorerna fick i detta avseende begära in och ta del av kontinuerliga rapporter från lärarna. De kommunala grundskolorna genomförde distansundervisning i olika omfattning, medan däremot friskolan beskrev skillnader med avseende på strategier för att förhindra smittspridning. Friskolerektorn beskrev att de tolkade uppdraget på ett annat sätt, där högsta prioritet var att eleverna kände sig trygga och höll avstånd. Friskolerektorn ställde sig frågande till att många av de kommunala skolorna kände sig tvungna att stänga, trots att de hade dubbelt så mycket yta som deras friskola. Det har varit många debatter och åsikter om strategier för att minska smittspridning, där rektorerna upplevde att de fått stå till svars inför personal, vårdnadshavare och elever. Friskolans större möjligheter att kunna välja strategi, mötte både positiv och negativ kritik. En del uppskattade att skolan höll öppet som vanligt medan andra menade att den inte tog pandemin på allvar:

Det vi också märkte nu under pandemin, var att det inte gick att tänka 'en för alla, alla för en'. Det gick inte att ha en anpassning som funkade för alla (Rektor 1).

Rektorn i citatet ovan resonerade om hur olika kompetenser hos personalen, hur materiella förutsättningar i skolan respektive hemmet samt hur den praktiska organisationen fungerat. Samtliga utgjorde betydelsefulla faktorer för att kunna erbjuda alla elever en likvärdig utbildning. Rektorerna framhöll också olika lösningar som har tillämpats: att individanpassa från person till person, att växla veckor då olika klasser fick vara på plats i skolan, att lägga om scheman för att klasserna inte skulle blandas, att bruka lokaler på andra sätt samt att ge en mer traditionell katederundervisning större utrymme.

Rektorerna uttryckte att en förutsättning för att klara av omställningen till distansundervisning, var att lärare har en stark autonomi, så att de kan styra sig själva i den pedagogiska undervisningen. Lärare utan denna förmåga hamnade utanför, vilket gjorde det svårare att erbjuda en likvärdig utbildning. För vissa skolor utgjorde bristen på digitala enheter en utmaning. Det hade även varit svårt att få rätt kompetens på rätt plats eftersom skolan inte alltid haft tillgång till vikarier, samt att de vikarier som ändå funnits inte alltid förmått skapa en kvalitativ undervisning. Lösningen blev oftast att placera resurspedagoger hos ordinarie lärare eller ge eleverna håltimmar.

Den specialpedagogiska kompetensen hade enligt rektorerna använts på olika sätt i skolans likvärdighetsarbete. För att lösa situationer uppkomna av pandemin, hade de inte haft något annat val än att använda specialpedagogerna för andra arbetsuppgifter än de vanliga. Specialpedagogerna fick en annan roll, de tog emot elever som kom till skolan och de arbetade med undervisning på andra sätt:

Jag kanske tänker att specialpedagogen ska jobba mer på gruppnivå och kanske med organisation lite mer än vad de fick göra under distansen. Jag var tvungen att använda dem (Rektor 2).

Specialpedagogernas roll skilde sig mellan de olika skolorna. Pandemin bidrog till att specialpedagogernas arbetsuppgifter blev tydligare och rektorerna uttryckte att ytterligare förändringar av arbetsuppgifterna behövde ske. På en skola gjordes ingen skillnad mellan specialpedagogens och speciallärarens arbetsuppgifter. Rektorn menade i det fallet, att en förändring behövde ske, så att specialläraren och specialpedagogen eventuellt kunde arbeta i par tillsammans, men med en tydligare arbetsfördelning. Specialpedagogen borde arbeta mer på grupp-, struktur- och organisationsnivå, och framför allt behövde specialpedagogens administrativa roll förändras. Förutsättningen för att det skulle bli möjligt, var att staten skulle minska det byråkratiska trycket på dokumentation. Därutöver, menade rektorn, att samarbetet mellan lärare, mentor och specialpedagog skulle kunna systematiseras på andra sätt och på så sätt bli mer effektivt:

Jag ser ju väldigt mycket administration hos specialpedagoger idag. Det är extremt mycket press på den byråkratiska delen ... Ja, en orättvis och en orimlig fördelning av tid (Rektor 1).

Det har funnits svårigheter i kontakten med BUP under pandemin. För en del skolor har svårigheterna uppvägs av att samverka med

Socialtjänsten har fungerat, detta till följd av medverkan i ett EU-finansierat projekt för att förebygga frånvaro. Inom ramen för projektet deltog det skolsociala teamet på möten, vilket gjorde att beslut snabbt kunde fattas. Rektorerna uttrycker att BUP haft för få medarbetare och en ineffektiv organisation som behöver förändras. Bland annat skulle samverkan underlättas om representanter från BUP skulle finnas på plats i skolorna:

Det har utan överdrift varit en fullständig katastrof. Där det tagit månader innan elever fått hjälp, där elever akut har behövt terapi eller stöd. De har inte fått det. Jag har till slut tvingats säga att det kommer en polisanmälan om de inte gör någonting. Och då blev det action! Jag kopplade in socialtjänsten också (Rektor 1).

Pandemin ledde till att särskilda undervisningsgrupper skapades på skolan, där elever i behov av stöd fångades upp och fick vara på plats alla veckans dagar. Rektorerna beskriver att organisationen för elever i behov av stöd justerades så att total närundervisning tilläts. Anledningen var att elevgruppen ofta har svårigheter att organisera sina studier. Vissa skolor anpassade undervisningen för elever som tillhörde riskgruppen, med digital undervisning och digitala veckoplaneringar. Rektorerna menade att alla elever måste ha samma materiella förutsättningar för att skolan ska lyckas skapa en likvärdig undervisning. Digitala förutsättningar beskrevs som en betydelsefull faktor för en likvärdig undervisning, samt att samverkan med hemmet var nödvändig. I vissa skolor hade alla elever sin egen digitala enhet, medan andra helt saknade digitala enheter. En rektor berättade att en del lärare fick arbeta hemma och den digitala undervisningen genomfördes då med stöd av lärarassistenter på plats i skolan. Eleverna fick använda aulan för att kunna hålla avstånd och läraren ledde undervisningen på skärm. En av de bästa digitala lösningarna var också den enklaste. Genom en enkel inspelning, kunde elever delta via sin enhet och både höra och se såväl läraren som de övriga i klassen. Tillgången till ändamålsenliga lokaler var under hela pandemin en knäckfråga. Lokalerna användes på alternativa sätt, men det var ändå inte tillräckligt för att i full utsträckning kunna erbjuda likvärdig undervisning. En del skolor hade till exempel flera stora lokaler, däremot inte tillräckligt med mindre så att avstånd kunde skapas och undervisning i mindre grupper erbjudas. Till skillnad från den kommunala grundskolan, kunde alla elever vara fysiskt på plats i friskolan.

Specialpedagogerna om specialpedagogik i en skola under katastrofläge

En betydande del av specialpedagogers arbetsuppgifter medför olika slags möten, där varje möte i sin tur genererar nya arbetsuppgifter. Specialpedagogerna i vår studie uttryckte att digitaliseringen hade gjort att en del arbetsuppgifter har blivit mer effektiva under pandemin. Bland annat hade det varit möjligt att kunna genomföra fler möten inom ramen för arbetstiden. Flera av specialpedagogens arbetsuppgifter är administrativa, som t.ex. mailkontakt, åtgärdsprogram, pedagogiska utredningar och verksamhetsstöd. Bland dem nämnde specialpedagogerna att genomförandet av vissa uppgifter hade försvårats under perioden, bland annat kontakt med externa aktörer som vårdnadshavare och BUP.

Bland specialpedagogerna fanns det tämligen stora skillnader mellan att arbeta övergripande och elevinriktat på individnivå, vilket även skapade skillnader i arbetsuppgifterna under pandemin:

Som specialpedagog känns det liksom som att du kan allt och att du ska kunna allt. Du kan inte säga nej på något sätt (Specialpedagog 4).

Det skilde sig också mellan skolorna när det gällde arbetsbelastningen under pandemin, vilket kan relateras till hur arbetsuppgifterna förändrades. Specialprofessionernas arbetsuppgifter verkade i stor utsträckning bero på vilka professioner som skolan hade att tillgå, något som även påverkade arbetsuppgifterna före pandemin. Under pandemin beskrev specialpedagogerna exempelvis att de behövde stötta skolsköterskans ökade arbetsbelastning, i och med vaccinationerna som skulle ske på skolan. Elevfrånvaron under pandemin ledde till förändrade arbetsuppgifter, där specialpedagogerna haft i uppdrag att omforma skolans frånvarorutiner så att de blev tydligare. För några medförde pandemin även fler elever att ta hand om, med arbetsuppgifter som att kontakta dem som varit hemma en längre tid för att stämma av och skicka hem uppgifter. Specialpedagogerna hade i det sammanhanget försökt avlasta lärarna, som var hårt belastade och hade ansvar för mer distansundervisning med elever i behov av särskilt stöd:

Vi fick hålla extra mycket koll på frånvaron. Varför var de borta? Vi ringde mycket hem till föräldrar för att hålla kontakten och för att fråga om något hade hänt som gjorde att barnet inte kom till skolan (Specialpedagog 2).

En specialpedagog redogjorde för hur pandemin förändrade arbetsuppgifterna på ett annat sätt. Specialpedagogen arbetade främst i en studio

och beskrev sin roll som del av skolans kompensatoriska hjälpmedel. Besluten som togs på skolan var kortsiktiga. När pandemins inverkan var som värst, togs nya beslut dag för dag. Flera av dessa beslut innebar att specialpedagogen fick en stor ökning av antalet elever, fick hjälpa till för att lösa digitaliseringen, och fick se till att det fanns datorer samt kontakta lärare när tekniken inte fungerade. Ibland kom det nya, helt okända elever till skolan, och de varierade i antal från dag till dag. En annan sak som specialpedagogen fick göra var att vikariera för sjuka klasslärare, vilket tillsammans med alla övriga uppgifter innebar en stor påfrestning.

Förändrade arbetsuppgifter har främst varit att digitalisera möten och upprätta avstånd för att minska smittspridning. Vissa av dessa förändringar medförde helt nya arbetsformer, som att inte alltid behöva vara på plats, även om elevhälsan verkade vara den yrkesgrupp som mest varit på skolorna. Samarbetet inom elevhälsan var ytterligare en arbetsuppgift som specialpedagogerna ansvarade för att realisera. Under pandemin var det elevhälsan som ansvarade för beslut om vilka elever som var i behov av undervisning på plats i skolan. Här framgick det dock att inte alla som bedömdes ha behov fick komma till den fysiska skolan, eftersom rektorerna bestämde ett maxantal utifrån pandemins övergripande riktlinjer:

Då fick vi ha max fem stycken och det tyckte jag var besvärligt. För jag visste att vi skulle kanske skulle behöva ha åtta. Men det var stenhårt där, fem fick vi ha. Sen fuskade jag lite ändå, så det blev några till (Specialpedagog 3).

Specialpedagogerna lyfter att det sedan tidigare svaga samarbetet inom skolan, försvagades ännu mer under pandemin. När personalgrupperna plötsligt inte kunde ses alls, blev avståndet mellan dem ännu större. Den som bestämmer specialpedagogens arbetsuppgifter är ytterst rektorn, men specialpedagogerna betonade att de själva bestämde över sitt arbete i samråd med biträdande rektor och elevhälsa. Den som skiljer sig från de övriga är specialpedagogen som arbetade i en studio, som menade att det formellt är rektorn som beslutar, men att det inte finns någon arbetsbeskrivning, utan det ska finnas flexibilitet från dag till dag och termin till termin. Specialpedagogerna beskriver att den rådande skolkulturen påverkat hur de förändrade arbetsuppgifterna tagit form. Den biträdande rektorsrollen har fått en mer framträdande roll på bekostnad av specialpedagogens, vilket i och för sig varit märkbart redan tidigare, men blev ännu tydligare under pandemin. Många av den biträdande rektorns uppdrag var mer lämpade för specialpedagogerna, som har utbildning inom dessa arbetsområden.

Specialpedagogerna anser att de borde få återta sin rättmätiga plats när det gäller att utveckla skolans pedagogiska arbete.

Vilka elever som har fått stöd på plats under pandemin har varierat och specialpedagogerna beskrev här olika strategier. Bland annat bestämde rektorn, som tidigare nämnts, ett maxantal om fem elever. Specialpedagogerna bedömde då att fler hade behov av att vara där, och beslutade att samtliga fick vara i skolan. En annan strategi var att elever med stora behov under hela perioden var välkomna till skolan, till exempel på grund av svåra hemförhållanden. En tredje strategi var att alla elever var välkomna till skolan, oavsett stödbehov, vilket ledde till ett ökat elevantal för specialpedagogerna och därmed försämrat stöd till de elever som sedan tidigare bedömts vara i behov av stöd. Specialpedagogerna förklarar att vårdnadshavare skickade sina barn till skolan för att de inte skulle vara ensamma hemma. Dessa elever var egentligen inte i behov av stöd, vilket hade en negativ påverkan för de elever som verkligen behövde stöd:

Kanske inte personalfrånvaron, men jag tror att distansen i sig har påverkat kvalitén. För vissa elever har det varit svårt (Specialpedagog 1).

Distansundervisningens omfattning skilde sig mellan skolorna. Specialpedagogerna nämnde att lokalerna varit en avgörande faktor. Schemaändringar för att skapa spridning av elever och skolans storlek avgjorde om en del skolor i större omfattning än andra fick dispens till distansundervisning. Skillnader visade sig i specialpedagogernas resonemang om distansundervisningens påverkan på undervisningens kvalitet. De menade att de elever som låg precis ovanför gränsen för E i betygsskalan var de största förlorarna. Specialpedagogerna framhöll att de elever som hade behov av en tydlig struktur och tydliga rutiner drabbades mest. Av olika skäl fungerade inte heller distansundervisning för vissa elever och de skickades i stället till specialpedagogen för individuell undervisning. Vidare poängterades att distansundervisning aldrig kan ersätta en lärare i det fysiska rummet:

För en del elever så ser jag att det här med att ha undervisning på distans är bra. För det är tufft för många elever att klara av det stora sammanhanget. Det pratas om att vi ska ha en inkluderande skola eller att vi ska ha en skola för alla. Men de förutsättningarna finns inte i dagens skola (Specialpedagog 3).

Specialpedagogerna beskriver vidare hur utmanande det varit att hitta lösningar för en distansundervisning med elevens bästa i fokus. De menade att en del elever måste ha flexibla lösningar som medger

uppehåll från fysisk undervisning, och undervisning på distans, för att sedan komma tillbaka till skolan. Specialpedagogerna sammanfattade att det gick bättre för vissa elever under pandemin, medan det gick sämre för många andra. Det blev till exempel svårt att undersöka och utreda frånvaro utifrån ett elevperspektiv. I och för sig ökade frånvaron under pandemin, men så kallade hemmasittare gynnades av att inte behöva motivera sin skolfrånvaro. Specialpedagogerna menade dock att det blev svårare för elever att komma tillbaka efter lång tids frånvaro, vilket var en utmaning i relation till elevers psykiska ohälsa.

Slutsatser

Vad händer med specialpedagogprofessionen vid en katastrof?

Studien som presenteras i detta kapitel, hade som syfte att undersöka rektorers och specialpedagogers upplevelser av specialpedagogiskt arbete i en skola i ett katastrofläge. Utifrån ett specialpedagogiskt perspektiv är det angeläget att undersöka hur dessa två professionella roller i skolan hanterar en pandemi som covid-19. Då det är rektor som ytterst ansvarar för skolans organisation, och därmed är central för hur specialpedagogens roll formas, blir det dessutom intressant att få närmare kunskaper om hur specialpedagogens kompetens har använts under pandemin. Vi utgick ifrån att specialpedagogen hade använts på organisatorisk nivå under pandemin, och även varit delaktig vid utvecklingen av distansundervisningens pedagogiska aspekter. En helt annan bild visade sig dock. Rektorer ville i och för sig använda specialpedagoger på andra sätt, men det ökade trycket på skolan under pandemin resulterade i kortsiktiga lösningar. Akuta behov som skolan behövde lösa, främst med avseende på personalfrånvaro, innebar att specialpedagoger, liksom övrig personal, användes på andra sätt. Åstrand (2020) beskriver att skolans sedan tidigare välkända svagheter och styrkor har förstärkts under pandemin. Skolan som organisation ska både kunna hantera befintliga utmaningar och de som uppkom under pandemin. Det vi kan se här är att både rektorer, specialpedagoger och övrig personal slog knut på sig för att kunna erbjuda undervisning, ändamålsenliga lokaler och personal. Det fanns flera positiva inslag, där vi såg att skolan gång på gång och på olika sätt hanterade de påfrestningar som pandemin förde med sig. Skolan visade en oerhörd flexibilitet och anpassade sig ständigt i förhållande till de situationer som uppstod, vilket skapade trygghet i och med att det i en kaotisk omvärld fanns en verksamhet som välkomnade dem som är i störst

behov av det. Ekström Lind m.fl. (2020) visar på möjligheter att se pandemins kaos, sårbarheten och otillräckligheten som en resurs och vi kan bekräfta att pandemin har utmanat skolans plasticitet, både när det gäller dess struktur och flexibilitet.

Enligt Skolverket (2020:1056, del 3) har pressen på elevhälsan ökat, men i vårt material verkar belastningen på hela organisationen ökat, eftersom pandemin endast verkade fortsätta utan slut. Dessutom förändrades skolans uppdrag plötsligt och vid ett flertal tillfällen under pandemin. Det kunde handla om att bidra till smittspårning eller genomföra vaccinationer, allt helt nya uppdrag som belastade en redan hårt ansatt organisation, utan att den gavs tillräckliga förutsättningar för att genomföra dem. Rektorerna uttrycker vilken utmaning det var att hantera pandemin, framför allt upptog bristen på personal en stor del av deras arbetstid, något som även Åstrand (2020) och Skolinspektionen (2020) har noterat. Personalbristen, som följde i pandemins spår, beskriver rektorerna som en eskalerande arbetsuppgift, vilket påverkade andra arbetsuppgifter. En dominoeffekt uppstod som förflyttade fokus från andra viktiga uppgifter och det är tydligt att rektorerna i vårt material, saknat stöd i sin hantering av pandemins effekter. Såväl Skolinspektionen (2020) som Åstrand (2020) beskriver personalfrånvaro som ett tecken på bristande utbildningskvalitet, vilket vårt resultat också bekräftar. Enligt Skolverket (2020:1056, del 1) har elevhälsan under pandemin haft i uppdrag att främja närvaron i skolan. Det skilde sig mellan skolorna hur de gick tillväga, men samtliga arbetade aktivt med elevfrånvaro, vilket påverkade hela personalgruppens arbetsbelastning. En konstant hög arbetsbelastning och stress hos personalen kan på sikt påverka hela verksamheten om inte en hållbar förändring genomförs. Vi kan se att den autonomi som specialpedagogerna ändå hade, verkar ha varit gynnsam för deras vilja och förmåga att hålla ut. Rektorerna framhåller att personalfrånvaron inneburit en hård belastning för personalen och att en trött och sliten personalgrupp även påverkar eleverna. Det framgår att personalen har utgjort en betydelsefull resurs för att hålla samman skola och elever under pandemin, något som även överensstämmer med vad Ekström Lind m.fl. (2020) samt Åstrand (2020) framhåller. Däremot kan vi konstatera att vi inte har underlag för att uttala oss om personalens hälsa. I samma utsträckning som personalen haft betydelse för elevers trygghet och välmående, behöver även hänsyn tas till personalens psykosociala arbetsmiljö.

Vilka framgångsfaktorer kan urskiljas?

Specialpedagogers autonomi har alltså utgjort en framgångsfaktor, då denna medförde en viss frihet i att självständigt möta arbetsuppgifterna. De skillnader som uttrycktes i hanteringen av katastrofläget, tyder på att kontextuella faktorer påverkar deras roller och uppgifter (Magnússon & Göransson, 2019). De specialpedagoger som uttryckte självbestämmande i sin hantering av elever och undervisning, verkade ha mött pandemins utmaningar på ett helt annat sätt än den specialpedagog som såg det som viktigt att vara flexibel dag för dag och från termin till termin. Pandemin förefaller ha påverkat den sistnämnda specialpedagogens arbetsuppgifter, där det kan handla om kortsiktiga lösningar för att till varje pris uppfylla uppdraget att möta alla elever. Skillnaden mellan specialpedagogernas erfarenheter kan kanske härledas till de förväntningar som ställts på specialpedagogen när det gäller att förverkliga sitt uppdrag i förhållande till de olika, och många gånger motsägelsefulla, krav som politiska och organisatoriska beslut ställer på dem. Det som framträder är att specialpedagogens verklighet är både komplex och krävande, samt att kontextuella faktorer i högsta grad bidrar till yrkets möjligheter till autonomi. Ytterligare en faktor kan vara rektorns inställning till det specialpedagogiska uppdraget. Möllås m.fl. (2017) beskriver att specialpedagogers uppdrag påverkas av kontextuella förutsättningar, förväntningar samt rektors inställning. Just rektorers syn på specialpedagogers uppdrag framträder här på flera olika sätt, där de betonar att specialpedagoger är alltför administrativa, eller att deras arbete inte skiljer sig från speciallärares. En rektor kan uttrycka att specialpedagoger borde arbeta närmare eleverna, medan en annan menar att de bör arbeta mer på grupp-, struktur- och organisationsnivå.

I lika stor utsträckning som specialpedagoger uttrycker frihet och flexibilitet i sitt uppdrag, går det att se att rektorer använder deras mångsidighet för att klara av verksamheten i alla lägen. Specialpedagogen blir därigenom en av rektors viktigaste medarbetare, vilket å andra sidan visar på balansen mellan frihet och ofrihet i specialpedagogrollen. Friheten innebär i själva verket att ansvara för och utföra arbetsuppgifter på en högre organisatorisk nivå. Specialpedagogen verkar förväntas kunna allt, vilket leder till frågan vad detta "allt" innebär i skolan? Svaret verkar vara att specialpedagogen ska kunna hantera det som är viktigt i skolans uppdrag. Specialpedagogen förväntas ha förmåga att se och bekräfta de elever som har störst behov av det samt att bygga såväl hållbara relationer som en hållbar organisation.

Det som ofta beskrivs som vagt och otydligt i specialpedagogens uppdrag kan även relateras till frihet och flexibilitet, vilket kan bidra till professionens autonomi. Om uppdraget och arbetsuppgifterna blir alltför tydligt beskrivna och renodlade, påverkas även hur självständigt professionen kan utöva sina kunskaper och sin kompetens. Genom att specialpedagogen har en stor rörelsefrihet, skapas en helt annan potential för professionalisering i det att specialpedagogen kan fortsätta att självständigt utforma sitt kvalificerade uppdrag. Magnússon och Göransson (2019) beskriver att specialpedagogen ska bidra till skolutveckling och finnas tillgänglig för att utveckla skolans lärmiljöer. Khlaif m.fl. (2021) betonar samma aspekt av specialpedagoguppdraget och menar att undervisningen kan utvecklas genom detta expertisstöd. Studiens specialpedagoger nämner skolutveckling som ett saknat uppdrag under pandemin. De hade velat vara delaktiga i att utveckla skolans digitala lärmiljö under pandemin, och förväntade sig detta, men de fick täcka andra behov i verksamheten. Rektorerna anser också att specialpedagogerna i större utsträckning bör arbeta på organisatorisk nivå, men att de under pandemin behövde använda sin personal där behov uppstod. Det finns med andra ord en motsättning mellan det som är önskvärt och det som praktiseras i realiteten. Under pandemin utvecklade specialpedagogerna nya strategier i sina uppdrag, framför allt har den digitala omställningen bidragit till en positiv utveckling. Detta gällde framför allt i att flera av deras möten skett digitalt, vilket både bidrog till ett effektivare arbete och utgjorde en fördel i dialogen med vårdnadshavare. Det påpekas även att digitala möten kunde underlätta arbetet med elever i behov av stöd, eftersom distansundervisningen bidrog till en tryggare undervisning för de elever som benämns hemmasittare. Specialpedagogerna lyfte själva fram förhoppningen om att kunna behålla den varierade arbetsformen med distansarbete som en flexibel lösning inför framtiden. Det överensstämmer med Ekström Lind m.fl. (2020) som beskriver att pandemins komplexa övergång till en annan sorts undervisning kan föra med sig en klarare syn på vår samtid som i sin tur kan resultera i flera positiva effekter av distansundervisningen, både för elever och skolan som helhet. Åstrand (2020) menar att det som har skett i den svenska skolan sedan pandemins början, kommer att påverka det svenska samhället för en lång tid framöver. Förändringar är dock inte främmande inom skolans värld, och det går att se flera positiva sådana under pandemins påverkan, där brister synliggörs och skolutveckling på många sätt har forcerats fram. Digitaliseringen

upplevdes bidra till att öka både skolans effektivitet och vårdnadshavares delaktighet, men även till att medföra en förändring av skolans undervisning. Den katastrofsituation som pandemin ställde skolan inför, bidrog på så sätt med flera framgångsfaktorer och nya utmaningar inför framtiden.

Referenser

- Braun, V & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Eckström Lind, L., Martín Bylund, A. & Stenliden, L. (2020). Covid-19 i svenska skolor synliggör sårbarhetens potential i lärares praktik. *ATENA Didaktik*, 3(2). <https://doi.org/10.3384/aten.2020.3345>
- Folkhälsomyndigheten (2020). *Rekommendation om delvis stängning och övergång till fjärr- eller distansundervisning i gymnasieskolan* (Diariumnummer 01499–2020). <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/b3dcfo884c2b480589426f5defoc7b51/rek-distansundervisning-final.pdf>
- Folkhälsomyndigheten (2021). *Beslut om rekommendationer*. Folkhälsomyndigheten <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/1afo38208f854bdeb25d1637577ee6c9/rekommendationer-2021-12-07.pdf>
- Khlaf, Z.N., Salha, S., Affouneh, S., Rashed, H. & ElKimishy, L.A. (2021). The Covid-19 epidemic: teachers' responses to school closure in developing countries. *Technology, Pedagogy and Education*, 30(1), 95–109. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2020.1851752>
- Magnússon, G. & Göransson, K. (2019). Perimeters of, and challenges to, the jurisdiction of Swedish special educators: an exploration of free text responses. *European Journal of Special Needs Education*, 34(3), 257–271. <https://doi.org/10.1080/08856257.2018.1458473>
- Möllås, G., Gustafson, K., Klang, N. & Göransson, K. (2017). *Specialpedagogers /speciallärares arbete i den dagliga skolpraktiken. En analys av sex fallstudier*. Karlstad university studies. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-48556>
- SFS 2010:800. *Skollag* (Svensk författningssamling 2010:2010:800 t.o.m. SFS 2021:452). https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
- SFS 2011:556. *Förordning (2011:556) med instruktion för Statens skolinspektion*. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument>

/svensk-forfattningssamling/forordning-201556-med-instruktion-for-statens_sfs-2011-556

SFS 2015:1047. *Förordning (2015:1047) med instruktion för Statens skolverk*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20151047-med-instruktion-for_sfs-2015-1047

Skolinspektionen. (2020). *Utbildning under påverkan av coronapandemin: Sammanställning av centrala iakttagelser från en förenklad granskning av 260 grundskolor och grundsärskolor* (Diarienummer: 2020:5177). <https://www.skolinspektionen.se/beslut-rapporter-statistik/publikationer/ovriga-publikationer/2020/utbildning-under-paverkan-av-coronapandemin---grundskola/>

Skolverket. (2021). *Extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram. Extra anpassningar och särskilt stöd under coronapandemin. Hur ska skolor förhålla sig till extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram vid fjärr- eller distansundervisning?* Skolverket. <https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/extra-anpassningar-sarskilt-stod-och-atgardsprogram#h-Extraanpassningarochsarskilstodundercoronapandemin>

Skolverket. (2020:1056, del 1). *Covid-19-pandemins påverkan på skolväsendet: Delredovisning augusti 2020*. Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=7079>

Skolverket. (2020:1056, del 2). *Covid-19-pandemins påverkan på skolväsendet: Delredovisning oktober 2020*. Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=7473>

Skolverket. (2020:1056 del 3). *Covid-19-pandemins påverkan på skolväsendet: Delredovisning 3 Tema elever i behov av stödinsatser*. Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=8167>

Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2020). *Undervisning på distans för elever med intellektuell funktionsnedsättning*. Specialpedagogiska skolmyndigheten. <https://www.spsm.se/funktionsnedsattningar/utvecklingsstornig/undervisning-pa-distans-for-elever-med-intellektuell-funktionsnedsattning/>

World Health Organization. (2021). *Timeline: WHO's COVID-19 response*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>

Åstrand, B. (2020). *Den svenska skolan och coronapandemin – om skolans likvärdighet och segregation. Externa perspektiv. Segregation och covid-19. Artikelserie del 6* (Diarienummer: 2020-4.1.1-351/52). <https://www.delmos.se/wp-content/uploads/2020/12/ART6-Åstrand-WCAG.pdf>